

ДЕВІАНТНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ВИМІР*Т. Гарасимів Т., 2014*

Розглядається одна із основних проблем філософії права, а саме – феномен девіантної правосвідомості, зокрема її причини та прояви у синергетичному аспекті. Закцентовано увагу на вирішенні фундаментальної проблеми суспільної науки: усуненні чинників, що мотивують людину до девіантної правосвідомості, проаналізовано чинники, що впливають на формування девіантної правосвідомості та її проявів.

Ключові слова: особистість, девіантність, свідомість, правова свідомість, девіантна правосвідомість, синергетика, соціальні чинники, індивід, індивідуальні чинники, фундаментальна проблема, становлення особистості індивіда, детермінація, наслідки девіантної правосвідомості.

Т. Narasymiv

DEVIANT JUSTICE: SYNERGISTIC DIMENSION

The article is devoted one of basic problems of philosophy of right, namely to the phenomenon of deviantnoy sense of justice, in particular to its reasons and displays in a sinergistical aspect. The purpose of this article consists in that, to accent attention of reader on the decision of fundamental problem of social science: removal of factors that explain a man to deviantnoy sense of justice. An author is conduct the analysis of factors which influence on forming of deviantnoy sense of justice and his displays.

Key words: personality, deviantnist, consciousness, legal consciousness, deviantna sense of justice, synergetics, social factors, individual, individual factors, fundamental problem, becoming of personality of individual, determinaciya, consequences of deviantnoy sense of justice.

Т. Гарасымив

**ДЕВИАНТНОЕ ПРАВОСОЗНАНИЕ:
СИНЕРГЕТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ**

Рассматривается одна из основных проблем философии права, а именно феномен девіантного правосознания, в частности его причины, сакцентировано внимание на решении фундаментальной проблемы общественной науки: устранении факторов, что мотивируют человека к девіантному правосознанию, проанализированы факторы, которые влияют на формирование девіантного правосознания и его проявлений.

Ключевые слова: личность, девіантность, сознание, правовое сознание, девіантное правосознание, синергетика, социальные факторы, индивид, индивидуальные факторы, фундаментальная проблема, становление личности индивида, детерминация, последствия девіантного правосознания.

Постановка проблеми. Проблема феномену девіантної правосвідомості у становленні людини як особистості у синергетичному вимірі є актуальною, з огляду на її недостатню розробленість як в сучасній українській, так і в пострадянській юридичній науці. Філософсько-правова проблема синергетичного виміру девіантної правосвідомості у становленні особистості як індивіда корелюється з необхідністю дослідження формування особи – повноцінного члена демократичного, правового та соціального суспільства.

Мета дослідження – постановка фундаментальної філософсько-правової проблеми феномена синергетики девіантної правосвідомості у становленні людини як особистості.

Стан дослідження. Проблема правосвідомості у юридичній літературі на сучасному етапі зазнала значних трансформацій. Особливо це торкнулось її організаційних чинників та філософсько-правових детермінант. Поряд з теоретичними та філософськими дослідженнями таких вчених, як Д. Фаррінгтона, Д. Веста, Ф. Патакі, Р. Мертона, Г. Беккера, Е. Лемерта, І. Гоффмана, Р. Дженкінса, Дж. Ніссена, Л. Робінса, У. Шелдона, В. Кудрявцева, В. Пирожкова, Л. Вассермана, І. Горькової, Є. Роміціної, С. Кулакова, В. Плахова, С. Белічевої, Ю. Василькової, Л. Зюбіна, В. Степанова, А. Александрова, А. Личко, В. Корольова, І. Невського, Г. Сафіної, сучасна наука потребує нових підходів, зокрема філософсько-правових. У роботі є спроба торкнутися лише такої частини цієї проблеми, як синергетичний вимір девіантної правосвідомості.

Виклад основних положень. Девіантна правосвідомість як підструктурна система природної, ментально структурованої правосвідомості, на наш погляд, визначає (і створює – за наявності посттоталітарних умов) властивості усього системно-логічного компендіуму як правових, так і неправових декіацій соціуму, соціокомунікативної та правової реальності, а також ідейно-світоглядну парадигму перетворень перехідного правосоціуму [3, с. 52–53].

Очевидно, цілепокладальному поясненню філософсько-правової сутності категорії “девіантна правосвідомість” сприятиме міждисциплінарний (синергетичний) аналіз смислосмістовної сутності девіантної правосвідомості, який концептуально резонує з методологічними напрямками наукових розвідок 70-х років минулого століття на теренах Радянського Союзу. До таких розвідок, в яких висвітлювалися і досліджувалися системно-структурні зв’язки у різних відношеннях і відносинах, варто зарахувати насамперед методичні ідеї, обґрунтовані, В. І. Свідерським та Р. А. Зобовим, які, на нашу думку, аксіологічно підвели функціонально-теоретичну базу під створення у науково-понятійній площині категорії “поліфункціональна структура” [8].

Відзначимо, що проблемою спадкоємності позитивної правосвідомості у середині 70-х років минулого століття ґрунтовно цікавився В. О. Чефранов, багато його ідей заслуговує на творче переосмислення й розвиток з врахуванням сучасних реалій. Водночас потрібно підкреслити, що у зарубіжних учених цей аспект проблематики не викликав наукового інтересу, бо фактично жодної публікації з цієї тематики не вдалося виявити. Враховуючи актуальність для соціальної практики науково-теоретичного осмислення природи та сутності функції розвитку правосвідомості і вироблення на цій основі прагматичних рекомендацій, спрямованих на подолання рецидивів девіантності, важливим нашим завданням методологічно-правове окреслення відомих позитивістських вітчизняних та іноземних підходів до виявлення позитивної природи і сутності функції випередження розвитку перехідного правобуття звичайною позитивною правосвідомістю, яку ми ідентифікуємо як різновид девіантної правосвідомості.

Систематизація, узагальнення різних наукових позицій та врахування новітніх наукових напрацювань у цій царині і з’ясування у методологічно-правовому аспекті сучасного стану активної функції випередження перехідного пострадянського буття українською девіантною правосвідомістю усе це об’єднане метою осягнення цих аспектів як у площині позитивного, так і у площині філософсько-правового, синергетично опосередкованого, методологічно-правового їх розуміння.

Пригадаємо, що природа позитивної правосвідомості, зокрема її функція випередження суспільного буття, значною мірою досліджувалася найактивніше на вітчизняних теренах із середини 60-х – до середини 70-х років ХХ ст. і так тривало аж до кінця століття, після чого науковий інтерес до правової свідомості згасає. Доволі інтенсивно природу і сутність звичайної позитивної правосвідомості вивчали у радянському позитивному правознавстві, марксистській філософії та історичному матеріалізмі. Незважаючи на те, що тепер ці наукові дисципліни теоретично застаріли, стали непопулярними, ми не можемо їх обійти стороною, бо не маємо актуальнішого сучасного матеріалу, якщо не враховувати давні теоретичні розвідки, розмірковування та роздуми у ХІХ ст., зокрема І. Льїна, П. Новгородцева, Г. Гегеля та інших.

Як відомо, марксистська філософія традиційно засуджувала і ігнорувала так званий вульгарно-матеріалістичний погляд, згідно з яким суспільна свідомість, виступаючи механічним відображенням суспільного буття, не може ні випереджати суспільне буття, ні зворотно впливати на нього. Здатність девіантної правосвідомості як різновиду суспільного, перехідного пострадянського розвитку, випереджати хід розвитку дійсності (передбачати ті чи інші результати) є чи не найціннішою якістю правової свідомості, яка дає змогу її суб'єктам порівняно вільно орієнтуватися у навколишній природній та соціальній дійсності. Враховуючи розмірковування, наприклад В. О. Чефранова, першого українського філософа права, з його ідей та умовисновків, сама ідея передбачення ґрунтується на діалектичному положенні про активне відношення свідомості людини загалом до довкілля. Це таке відношення, що виявляється у попередній мислинній побудові дій і в ідеальному омріянні результатів цих дій. Відомі у цьому сенсі образні судження К. Маркса про архітектора, який відрізняється від найкращої бджоли тим, що "...перед тим, як будувати стільник з воску, він вже побудував його у власній голові" [6, с. 189], і що результат, який настає у кінці процесу праці, "...вже на початку цього процесу був в уявленні людини, тобто є ідеалізованою моделлю свідомості" [6, с. 189].

Це означає, що здатність людини охоплювати своєю свідомістю результати діяльності, які у конкретний момент ще не настали, пов'язана з умінням випереджати, ставити перед собою певні цілі та організувати свою діяльність у напрямку досягнення цих цілей. З цього приводу, наприклад П. К. Анохін, зауважує, що випереджальне відображення виступає загальною властивістю живої матерії, і воно пов'язане з пристосувальною діяльністю організмів, з їх умовно-рефлекторною діяльністю, що характеризується "упередженістю" та "сигналізацією" майбутніх подій, які відбуватимуться у зовнішньому світі. На думку В. П. Тугаринова, найзагальнішим фундаментом цієї властивості "...є органічна цілездатність, яка властива усій живій природі загалом" [10, с. 55]. Живі організми, успадковуючи здатність випереджати хід зовнішніх подій, стали з найбільшою вигодою пристосовуватися до майбутніх, часто небезпечних явищ зовнішнього світу задовго до того, коли ці явища з'являться. На глибокі генетичні передумови свідомості як випереджального відображення вказують також Ф. Георгієв та Г. Хрустов. У вищих тваринах, які володіють психікою, доцільно сприймати особливу, специфічну для психіки форму, яку І. П. Павлов назвав "рефлексом мети". У нових дослідженнях із нейрофізіології ця здатність психіки вищих організмів ідентифікується у поняттях "випереджаюче відображення" або "модель потрібного майбутнього" [10, с. 56].

Як вважав І. Губерман, будь-яка життєдіяльність організму загалом має цілеспрямований характер. У цьому виявляється біологічна активність мозку, яка полягає у його здатності завжди пропедетично моделювати (прогнозувати) майбутнє [2, с. 173]. Свого найвищого ступеня здатність випереджального відображення досягає у свідомості людини. Метою людської діяльності у найповнішому розумінні слова можна назвати лише таку, основним мотивом та суттю якої "...є виконання свідомої, тобто зрозумілої, відомої людині мети як омріяного майбутнього, яке досягне, але тільки в уяві" [10, с. 58] (йдеться про мету як особливу форму відображення дійсності). У нашому контексті здатність ідеально моделювати маргінальний-напівмаргінальний-немаргінальний "майбутній стан" ("потрібне майбутнє") правової норми у свідомості людини становить саму суть його правомірної чи неправомірної поведінки, виступає праворефлексивною основою "фізіології (та біології і психології) фізичної та розумової активності", зокрема й різноджерельної, різноциклової соціальної активності позитивної правової свідомості, девіантної правосвідомості.

Сучасне актуальне, синергетично структуроване як трансгресивно модернізоване, теоретичне та практичне значення проблеми випереджального відображення у девіантній правовій свідомості полягає не тільки у тому, що воно дає змогу глибше вивчити не лише механізм девіантно-правової (або протиправної, маргінально-протиправної, маргінально-правової) поведінки особистості, але й дає можливість на вищому методологічному рівні вирішувати питання, пов'язані з коротко-часопросторовим, середньочасопросторовим та далекочасопросторовим прогнозуванням у девіантній правовій свідомості (девіантному процесуальному праві), що утворює маргінальні норми права.

Перед тим, як з'ясувати особливості випереджувального відображення у девіантній правовій свідомості, доцільно дати його загальну характеристику. Випереджувальне відображення у девіантній правовій свідомості – це такий структурний просторовий конфігураційно-становий зв'язок девіантної правової свідомості з сучасним перехідним суспільним буттям, у процесі якого відбувається девіантне відображення не тільки цього маргінально-правового стану правового об'єкта, але і трансгресивні тенденції його розвитку, з огляду на еволюційні перспективи немаргінально-правового регулювання суспільних відносин, які існують у площині зміни кризового циклу соціальної активності сучасної девіантної української правосвідомості, щонайменше на перший некризовий, низький цикл соціальної активності. Як відомо, зміна циклу соціальної активності девіантної правової свідомості підпадає під методологію філософії права, синтетичного філософування, опосередкованого синергетикою правосвідомості [9, с. 155].

Випередження рівня розвитку перехідних правовідносин у девіантній правосвідомості завжди має, як правило, об'єктивно-зумовлений характер, тобто позитивно-сцієнтичний, без урахування ідейного аспекту творення девіантних правових рефлексій як девіантної правосвідомості, спроможних оптимально розумітися лише, за проведеними дослідженнями, у позитивній, філософсько-правовій площині їх методологічної верифікації як методологічно-правової. Воно є специфічним виразом типово маргінальних, але хаотично, еволюційно зорганізованих потреб перехідного правобуття у модернізаційному нелінійному вдосконаленні засобів синергетичного самоорганізаційного регулювання, які виникають на основі реальних девіантно-маргінальних суперечностей перехідної соціальної дійсності.

На нашу думку, зараз, як ніколи, стає доволі актуальною теза марксистської філософії та історичного матеріалізму про те, що суперечка між виробничими силами та виробничими відносинами, що виникає у модернізаційній актуалізації традиційних засобів виробництва матеріальних благ, актуально правосвідомлюється не тільки у науковому, політичному, моральному, але й у правовому плані. У перехідні епохи, коли чинна система права вже не задовольняє традиційні потреби перехідного суспільства, які виникають внаслідок девіантного розвитку виробничих сил, як правило, передові прошарки суспільства висувають нові правові погляди, трансгресивно аналізують нову систему установ, таку що більше відповідає “духу часу ринкової економіки”. Як приклад – правовий стан французької літератури напередодні французької революції 1789 року. Так, у правовій свідомості французьких просвітителів та французьких матеріалістів були ідентифіковані нові правові ідеї, які відповідали новим економічним відносинам, що виникли у надрах феодального суспільства, такі, як правова законність, суверенітет народу, цивілізована форма політичного правління тощо [4, с. 539–580]. Отже, відносно випередження традиційною правовою свідомістю та абсолютне випередження девіантною правосвідомістю нової девіантно-маргінальної правової дійсності відбувається не на порожньому місці. Воно є відображенням спочатку типово старих, маргінально-старих і нових – маргінально-нових правовідносин, що виходять із нової соціально-економічної бази, з нових форм власності. Це означає, що відображення виникає з них та після них, тобто відстає від них і одночасно випереджає цей рівень емпіричних маргінальних перехідних правовідносин.

Раніше неодноразово відзначалося, що будь-яке випереджувальне відбиття пов'язане з цілепокладальною діяльністю людини. Для точнішого розуміння випереджувальної можливості девіантної правової свідомості ця обставина має надзвичайно важливе значення. Незалежно від того, чи йдеться про конкретний механізм дії маргінальної правової норми, в якій девіантно проектується (моделюється як можливе) майбутня маргінально-правова поведінка особистості, що підпадає під типово правові оцінки, чи про трансгресивні можливості девіантної правової свідомості загалом або частково, або абсолютно випереджати такий рівень емпіричних, девіантно-маргінальних правовідносин. Випереджувально девіантне, а згодом девіантно-маргінальне правове відображення завжди пов'язане з категорією цілі. Як слушно зауважує Д. А. Керімов, за власною метою право “безпосередньо виражає випереджувальне відображення свідомістю дійсності, і саме в цьому полягають творчі потенції права у перебудові дійсності” [5, с. 375].

Інакше кажучи, мета в маргінальному праві – це не тільки відображення і закріплення дійсних правовідносин, але й, можливо, певна статична форма перехідного “майбутнього в дійсному”, праобраз (ідеальне передвизначення) того суспільного стану (результату), до якого свідомо намагається дійти законодавець за маргінальними правовими нормами, створеними в актах девіантної правосвідомості парадигмально.

Висновки. Правова мета як ідеальне передбачення результату, на досягнення якого спрямовані рефлексивні дії девіантної правосвідомості, взагалі характеризує усі форми та види теоретичного управління. Але тільки у праві мета набуває “стандартного” узагальнення як раціональний образ правової поведінки як правомірної, зафіксованої у правовій нормі. Як мислячий, правоусвідомлений образ маргінально-правова мета виникає раніше, ніж її перетворення у правовому житті. Маргінальною правовою метою є ідеальний девіантний, маргінально-правовий “внутрішній образ” предметів, що підлягають девіантній правосвідомості. У цій меті вони раніше відзначаються людиною ще в їх суб’єктивній формі [7, с. 718–719]. З маргінально-парадигмальною метою девіантної правової свідомості тісно пов’язана така її типова ознака, як маргінальне та девіантно-маргінальне правове буття. Відображаючи маргінально-правову дійсність не просто такою, якою вона є, але й з огляду на те, якою вона повинна бути, девіантна правова свідомість ніби окреслює певну ієрархічно упорядковану перспективну схему (модель) тих чи інших перехідних суспільних правовідносин.

1. Георгиев Ф. И. *О предпосылках и особенностях сознания* / Ф. И. Георгиев, Г. Ф. Хрустов // *Вопросы философии*. – 1965. – № 10. – С. 21. 2. Губерман И. *Чудеса и трагедии черного ящика* / И. Губерман. – М., 1969. – С. 173. 3. Дмитрієнко Ю. М. *Деякі методологічні проблеми соціальної політики в контексті девіантної правосвідомості* / Ю. М. Дмитрієнко // *Актуальні проблеми суспільної політики: методологічні, політологічні, правові аспекти. Харківські політологічні читання: зб. наук. ст.* – Х.: Нац. юрид. академія, 2000. – С. 52–53. 4. *История философии: в 2 т.* – М.: Издательство АН СССР, 1957. – Т. 1. – С. 539–580. 5. Керимов Д. *Философские проблемы права* / Д. Керимов. – М., 1972. – С. 375–377. 6. Маркс К. *Сочинения* / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 23. – С. 189. 7. Маркс К. *Сочинения* / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Госполитиздат, 1961. – Т. 12. – С. 718–719. 8. Свидерский В. И. *О диалектике элементов и структуры* / В. И. Свидерский. – М.: Соцэкгиз, 1963. – С. 1–28. 9. Степанян Э. Х. *Об относительной самостоятельности идеологии* / Э. Х. Степанян. – М., 1961. – С. 155. 10. Тугаринов В. *Философия сознания* / В. Тугаринов. – М., 1971. – С. 55–58.